

Аннотація

В статті розглядаються нові контури, які набувають формування в контексті глобалізаційних та інформаційних впливів. Акцентовано увагу на принципових положеннях, які становлять концептуальну канву сучасної філософії освіти.

*Приймак С. В.
ПДПУ ім. В. Г. Короленка*

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ОСВОЄННЯ ЛЮДИНОЮ СМЕРТНОСТІ

Проблеми смерті, тілесної немічності та потойбічного життя є одвічними світоглядними проблемами людства. Вони є об'єктом дослідження танатології, теософії, антропософії, філософської антропології та біоетики. Страх перед смертю є іманентним людині, оскільки сам факт припинення життя є її єдиним достовірним знанням. Усвідомлення неминучості своєї смерті призводить до надлому у психіці людини (більшість витісняє думку про смерть у підсвідомість). Не менш болісними є проблеми старіння, невиліковності хвороб, немічності, евтаназії (благої смерті). Ці питання відносяться до сфери особистого морального внутрішнього конфлікту та включають ставлення до майбутньої смерті та ектенії (вмирання). Основна проблема в рамках осмислення даного феномену – які межі автономії людини тобто як співвідноситься природний (божественний) детермінізм з інтелектуально-моральною свободою суб'єкта? Чи може людина жити вічно, чи має право вільно покинути світ?

Ці питання особливо актуальні сьогодні, в часи активного застосування різноманітних технологій, призначених для продовження життя, омолодження, трансплантології. Прагнення максимально збільшити строк свого земного існування химерно переплелись з бажанням уникнути його страждань і болів. Надзвичайно популярними нині стають заклики на користь евтаназії, яка є вже легалізованою в ряді країн, бажання позбавити себе від важкого вмирання. Така ситуація вимагає переосмислення ціннісного ставлення до життя та смерті людини. Тому питання про життя, смерть і безсмертя порушують багато сучасних учених, наприклад, П. С. Гуревич, І. В. Вишев, Г. Г. Єршов, Л. Н. Коган, С. Гроф, П. Калиновський, Є. Мулярчук, Н. Хамітов та ін.

Загалом, одвічне питання про сенс людського життя не обов'язково пов'язане з прагненням до безсмертя, але неминуче пов'язане з усвідомленням неминучості наближення смерті. Дуже важливим, на наш погляд, є з'ясування того, яким чином реагувало і реагує суспільство на той факт, що людина смертна, і як впливає її скінченність на суспільне життя в цілому. Саме тому метою даного дослідження є визначення причин страху старіння та смерті та вивчення поглядів на можливість безсмертя.

Проблема страху як важливого модулю людського існування, організації внутрішнього духовного світу людини починається з перших спроб осмислення нею свого призначення на Землі й у світі. Практично усі філософські школи і напрямки розглядали страх у рамках відповідних світоглядних систем. Спробуємо виділити найбільш цінні загальнолюдські аспекти розуміння страху в історії становлення філософської думки.

Категорія „страх” почала свій розвиток у античній філософії, характерною рисою якої

є космологічно-онтологічний характер у межах онтологічної системи. Однак погляди на смерть та причини страху смерті визначались відповідно до того, яких позицій дотримувались філософи, що аналізували цей феномен – матеріалістичної чи ідеалістичної.

Твори ідеаліста Платона сповнені описів смерті. Він визначає смерть як відділення внутрішньої частини живої істоти, тобто душі, від його фізичної частини, тобто тіла (ця внутрішня частина людини менш обмежена, ніж її фізичне тіло). Філософ вказує на те, що час є елементом лише фізичного, чуттєвого світу. У багатьох уривках Платон зазначає, що душа, відділена від тіла, може зустрічатися і розмовляти з душами інших і вона може переходити від фізичної смерті до наступного етапу існування. У “Федоні” виражена думка, що тіло – в'язниця душі, і що смерть є звільненням з цієї в'язниці. Платон зауважує, що душа, яка відокремилася від тіла, може думати і міркувати більш ясно, чим раніше, і розрізняти речі набагато ясніше.

Потрібно пам'ятати попередження Платона, що точний опис деталей світу після смерті є, у кращому випадку, імовірним. Платон не сумнівається в тім, що ми переживаємо фізичну смерть, але він наполягає на тому, що пояснити майбутнє життя не можна, тому що ми обмежені своїм фізичним досвідом. У результаті ми можемо одержати неправильне уявлення про природу речей. Наші душі не можуть бачити реальність, поки вони не звільнені від обманів і неточностей фізичних відчуттів.

Одну з перших спроб раціоналізації та типологізації уявлень про страх зробив давньогрецький філософ-матеріаліст Епікур (341 – 270 рр. до н.е.). На його думку, головна причина страхів полягає у невірному уявленні та розумінні людиною взаємин з богами, загробного життя, мети щастя – все це властиве юрбі. Людина, що міркує, виключає всі ці джерела страху, відводячи богам місце між атомарними світами, внаслідок чого, вони їй не страшні. Страх смерті – найстрашніше з лих, яке не має до нас ніякого відношення, тому що, коли ми існуємо, смерть ще не присутня, а коли вона присутня, тоді нас не існує. Епікур ставив перед собою завдання захистити людину від можливих страхів життя, доводячи при цьому невмирущість матерії, а, значить, і певне безсмертя людини (посилаючись на атомізм), відсутність фатуму та необхідності в космосі (припускаючи, що атом володіє здатністю довільно відхилятися від траєкторії свого польоту), можливість різних пояснень тих самих явищ через відсутність тісного зв'язку думки з фактами та відчуттями. Найбільше, чого може досягти людина в житті – це звільнити себе від страхів та неприємних відчуттів, отримувати від життя насолоди, серед яких найбільша – вміння запобігти стражданню та зберегти душевну рівновагу, незворушність і безпристрасність, тобто давньогрецькою мовою – досягнення стану „атараксії” – хвилювання, незворушності.

Продовжувачем матеріалістичної лінії Епікура був давньоримський поет й філософ Тит Лукрецій Кар (99/95 – 55 рр. до н.е.), який спробував уявити страх у системі основних духовних модусів людини, співвідносячи його з тривогою, турботою, совістю, надією. Страх смерті, страх богів, загробний страх – всього цього не повинно бути. Він вважав, що природа страху залежить від способу життя людини. Основним засобом подолання страхів виступає розумова діяльність, осмислення людиною своїх страждань крізь призму її призначення у суспільстві та у світі.

На цьому період античності завершується і починається новий виток розвитку філософської думки, і як наслідок, розвитку категорії страху – період Середньовіччя. Питання смерті, страху смерті та існування після неї тісно пов'язане з теорією гріха, відплати і спокути, чесноти і моральності. Найбільш обґрунтовану та чітку систему

поглядів на ці феномени має теологія (розглядаючи їх у площині моралі та духовності).

Визнаючи факти старіння та смертності іманентними людському існуванню (вони є атрибутами тілесності), теологія виділяє особливу сферу божественного, вічного світу. Відповідно, людське буття існує в двох площинах – вічній, божественній, безсмертній та природній, плінній, смертній. Для людини релігійної не існує страху смерті як небуття, вона боїться її як відплати, спокути. Смерть не виступає вічністю, вона лише ворота в інший світ. Безсмертя людини витікає з того факту, що вона створена за образом і подобою Бога. Відповідно, виникає протиріччя між ідеєю тлінності тіла, котре в момент смерті покидають безсмертні дух і душа, і ідеєю воскресіння у плоті.

Жалом смерті, причиною людських страхів є гріх (цього не можна заперечити, оскільки усвідомлення власної гріховності та можливості майбутнього вічного покарання викликає страх перед невідконтрольною людиною силою). Саме тому людина, розуміючи свою вину, не так боїться факту смерті, як обов'язково слідуючого за ним покарання. Відповідно, тільки добродіє, духовне життя і усвідомлення власної моральності є запорукою відсутності страху смерті.

Причиною людського страху смерті є також небажання усвідомлювати свою тлінність, земний, природний характер людського буття, що незмінним фіналом має смерть. Власне любов до своєї земної тілесної оболонки і визначає небажання, панічний страх перед її старінням, а потім і зникненням. Зняти цей страх перед смертю можна лише усвідомивши подвійний характер свого існування (природний і божественний) і надавши пріоритет божественній сутності в собі. Усвідомивши смертність тілесної оболонки, слід звернути увагу на невидиму, істинну натуру, яка є вічною і безсмертною.

Отже, розуміння конкретною людиною скінченності свого життя надає йому, цьому життю, певного змісту, сприяє формуванню цілепокладання останньої. Як писав М. Фуко, “пертий зв'язок зі смертю приписує індивіду свій образ і зумовлює можливість кожного бути нескінченно почутим; індивід зобов'язаний їй змістом, що не припиняється разом із ним”[1, с. 93-294].

Зі стародавніх часів людина усвідомлювала, що смертність пов'язана зі скінченністю її тілесної природи. Тому вже на ранніх етапах свого існування суспільство починає виробляти засоби освоєння людської смертності. Одним із перших засобів такого освоєння, на наш погляд, є формування уявлень про безсмертя. Як писав Л. Фейєрбах, “віра в безсмертя, так само як і віра в бога, являє собою загальну віру всього людства” [2, с. 346].

Спільним для всіх релігій і культур є переконання в тому, що смерть не вичерпується суто фізичним змістом, формуванням уявлень про співвідношення душі і тіла. Жодна з сучасних релігій не обходиться без ідеї особистого безсмертя, яка базується на згаданих уявленнях. У християнстві та ісламі ідею особистого безсмертя виражено у вигляді обіцянки загробної відплати за певний спосіб життя людини. Очевидно, що релігійні настанови, котрі гарантують безсмертя, жадають від людини дотримання соціальних норм. Через своє ставлення до смерті релігійні вчення намагаються закласти моральні основи соціального життя людини. На думку А. Шопенгауера, мета всіх релігій і філософських систем – “тягти з власних надр мислячого розуму протиотруту проти нашого усвідомлення неминучості смерті. Але досягають вони цієї мети дуже різноманітною мірою, і безперечно, що одна релігія або філософія більше, ніж інша, народжує в людині спроможність спокійно дивитися на особу смерті”[3, с. 5].

Етика смерті завжди була пов'язана з релігійними концепціями, що панують у

суспільстві. Але коли світські інститути посіли першорядне місце, більшість елементів морально-релігійного осмислення смерті збереглися в суспільстві як соціальні норми морального життя.

Отже, одним із найстародавніших засобів освоєння смерті людиною є релігійна ідея безсмертя. Головне значення її, на наш погляд, полягає в тому, що, вирішуючи проблему смерті через посмертну відплату і безсмертя, релігія закладає основи морально-етичних норм життя в соціумі.

В рамках повсякденного буття людина прагне реалізувати безсмертя виключно як тілесний феномен. Найбільш природним є уявлення про безсмертя як продовження роду (тобто продовження людини в дітях, онуках). Одним із найпотужніших прагнень людини є прагнення побачити свої риси в дітях, онуках і правнуках. З цим пов'язується успадкування не тільки фізичних ознак, але й моральних принципів, сімейних традицій. Виникає думка, що Творець наділив людину спроможністю до породження для того, щоб дати їй можливість перебороти неминучу тлінність матерії. Однак очевидним є те, що дітям від батьків не передається вся повнота і цілісність особистості батьків, бо вони є новими особистостями. Таким чином, безсмертя особистості у продовженні роду може сприйматись лише умовно, символічно. Саме тому людина прагне досягнути безсмертя через продовження життя, бо усвідомлення людиною своєї смертності і прагнення її (нехай підсвідоме) лишити частку себе в нащадках (як на генному рівні, так і в сімейних традиціях) відіграє найважливішу соціальну роль як потужний чинник зберігання соціуму.

Людство одвічно намагалось призупинити природний процес старіння та помирання. Нинішні біотехнології дають змогу продовжити життя людини однак не врятовують від психічного старіння, згасання тобто морального старіння, втомленості від життя. Безсмертя, що виступає затягуванням повсякденності і межового буття стає втомливим випробуванням. Відповідно, як і безсмертя через продовження роду, безсмертя в результаті продовження життя завжди є умовним і символічним. Прагнення до реального безсмертя шляхом подовження людського життя має особливу актуальність у сучасному суспільстві, оскільки сьогодні людина, як ніколи, зазнає впливу негативних соціальних чинників, що призводить до передчасного старіння й смерті. З гуманістичної точки зору, цінність тривалого людського життя самоочевидна. З соціальної - подовження людського життя також дуже актуальне, оскільки конкретний індивід, збагачений багажем соціальних знань і досвідом, має значну соціальну цінність для розвитку соціуму та для здійснення спадкоємності і зберігання соціальності.

Безсмертя людини через продовження роду і власного біологічного життя умовне, бо не гарантує вічності людського начала. Дійсне безсмертя може бути прийнятим лише як безсмертя особистості – єдності духовного і душевного начал людини в їх актуалізації. Саме таке розуміння безсмертя піднімає людське Я над абсолютністю смерті (смерть-руйнівниця охоплює лише тілесність). Цікавою є думка про реалізацію безсмертя людини в культурі. Ніколи не заросте стежка до Пушкіна чи Гете, але чи обезсмертили вони себе? Проаналізувавши це, побачимо, що вони обезсмертили в культурі не себе, а своє ім'я та твори (тобто дещо матеріалізоване, об'єктивоване). Тобто вони обезсмертили не себе як самосвідомість і самотворіння, а зовнішні продукти самосвідомості. Тому безсмертя в культурі та її продуктах теж є символічним (воно ґрунтується виключно на пам'яті інших про особистість творця культури). Але очевидним є той факт, що пам'ять про особистість не тотожна самій особистості і безсмертна лише в тому випадку, коли безсмертні ті, хто

пам'ятає.

Підсумовуючи сказане, бачимо, що причини страху смерті визначаються природою людського існування, її тлінністю, часовою обмеженістю. Засобом освоєння людської смертності, який може примирити людину з неминучим виступає ідея безсмертя. Очевидно, що уявлення про безсмертя особистості може бути доведено і спростовано з однаковою імовірністю.

З усього вищезазначеного маємо, що безсмертя людини може реалізуватись як символічне і умовне. Це безсмертя тілесності – у продовження роду, у культурних надбаннях, творчій об'єктивації. Істинне безсмертя особистості – це безсмертя поза межами об'єктів і їх пам'яті. Безсмертя особистості – в самій особистості. Це безсмертя духовного і душевного начал, самосвідомості і самостворення людини. Воно не заперечує безсмертя в продуктах культури (воно є лише її аспектом). Безсмертя особистості в даному плані возвишається і над тілесним продовженням життя.

Використана література:

1. Фуко М. Рождение клиники. - М.: "Мисль", 1998. – С. 362.
2. Фейербах Л. Сущность христианства // Избр. философские произведения: В 2 х тт. - М.: "Политиздат", 1995. - Т. 2. – С. 396.
3. Шопенгауэр А. Смерть и ее отношение к нерушимости нашего существа // Шопенгауэр А. Избранные произведения. - Ростов-на-Дону: "Орфей", 1977. – С. 334.

***Радіонова Г. В.
ПДПУ ім. В. Г. Короленка***

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ГРИ У ТВОРЧОСТІ ПЛАТОНА

Античний період розвитку філософської думки можна уявити як філігранне плетиво роздумів мудреців, де міфологічна свідомість тісно пов'язана з чіткою логікою викладу думок, а ігрова форма філософських роздумів часто містить у собі глибокий, такий що не потонує у океані часу, зміст. Гра як феномен буття поставала перед дослідниками загадкою і бентежила мислителів від самого початку виникнення філософської думки. Розглядалося питання про сутність гри, її призначення та причини виникнення, масштабність застосування ігрових прийомів у повсякденні, таємничий потяг до гри, що покликаний не лише урізноманітнювати наше буття, але й визначати його як таке. Аналізуючи період розвитку й становлення античної філософії, можна провести паралель до дитинства та дорослішання людини: дотичними у такому порівнянні стають моменти прощання з міфологічною свідомістю, як із приємною казкою. Проте овіяні стародавніми легендами мотиви міфічних уявлень межують у творах античних мислителів із логічними доведеннями та діалектичними роздумами. Ігровий варіант трактування буття залишається домінантним, таким, що продовжує визначати людські долі й надалі.

Дослідження гри як феномену людства є міждисциплінарною проблемою. Її вивчають філософи (Х. Г. Гадамер, Ф. Ніцше, М. Хайдеггер, Е. Фінк, І. Шиллер), психологи (Е. Берн,